

Şazada Mustapanyň ömri we ölümi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Şazada Mustapanyň ömri we ölümi ŞAZADA MUSTAPANYŇ ÖMRI WE ÖLÜMI

Şazada Mustapanyň ölümi osmanly (türkmen) taryhynyň iň gynançly wakalarynyň biridir. Adamkärçilikli häsiýeti, edermenligi we gözsüz batyrlygy bilen tagtyň birinji talaşgäri hökmünde öňe saýlanan şazada Mustapa özüniň pajygaly ölüminden bäre taryhçylaryň dilinden düşmän gelýär. Ýogsa-da, ol tagta çykan bolsa osmanly taryhy başgaça bolup bilermidi? Osmanly döwleti taryhynyň iň güýçli döwründe döwletiň biline palta uran ol ilkinji ädim şazada Mustapanyň ölümi bilen başlandymyka? Biz bu makalamyzda şazadany ýakyndan tanamaga synaşalyň we wakalara öň seredilmedik penjirelerden garap göreliň.

• Şazada Mustapa kim bolupdyr?

1515-nji ýylda Manisada dünýä inen şazada Mustapa Kanuny Soltan Süleýmanyň birinji aýaly Mahydöwran hatyndan bolan uly ogludyr. Ol kakasynyň Manisa sanjak begi (ýagny, Manisa prowinsiýasynyň häkimi) bolan döwründe, olam çagalygyny Manisada geçirdi. 1520-nji ýylda Soltan Süleýman tagta çykanda, şazada hem kakasy bilen bile Stambula gelipdir. Stambulda döwrüniň belli alymlaryndan we ulamalaryndan ylym

alyp özüni kämilleşdireň Mustapa gylyç oýnadyp, at münmekde ussatlyk derejesine ýetipdir. 1533-nji ýylda häkimiýet işlerinde tejribe edinsin diýip, Manisa sanjakbegi wezipesine bellendir.

Şazada Mustapa Manisa sanjakbegligi döwründe il-halka özüni aldyryp başlaýar. Hususanam alymlary goldamagy we goşunyň hal-ýagdaýyny gowulandyryň işleri durmuşa geçirmegi soltanyň ýeke-täk oruntutary hökmünde oňa saýlanmagyna getiripdir. Baş wezir Ybraýym paşa hem onuň iň esasy goldawçylarynyň biri bolupdyr. Emma baş weziriň ölüm jezasyna höküm edilmegi bilen, ol iň uly goldawçysyny elden giderýär. Soňky ýyllarda Hürrem soltanyň goldawy bilen baş wezirlik kürsüsine ýeten Rüstem paşa bolsa şazadanyň garşysyna çykyş edip başlaýar.

• Şazada Mustapanyň gözden düşüp başlamagy

Şazada Mustapanyň harby gullukçylaryň we ulamalaryň ýanynda aýratyn hormat-sylagynyň barlygy Hürrem soltany ynjalykdan gaçyrypdyr. Ol giýewsi Rüstem paşany baş wezirlik kürsüsünde oturdyp, garşydaşyny ýok etmek üçin güýçli ýaran edinýär.

Kanuny Soltan Süleýman aýaly Hürrem soltanyň iňirdisine çydaman şazada Mustapany Manisa sanjakbegliginden boşadyp, onuň ýerine Hürremden bolan ogly şazada Mämmedi belleýär. Şeýtmek bilen şazada Mämmed soltanlygyň merkezine has ýakyn bolar ýaly edilýärdi. Emma şazada Mämmediň bir ýyldan soň bimahal aradan çykmagy Mustapanyň gaýtadan tagta bäsdeşsiz dalaşgär bolmagyny üpjün edipdir.

Manisa sanjakbegligi wezipesinden boşadylan şazada Mustapa Amasýa sanjakbegligine bellendir. Ol bu ýerde-de tutumly işleri amala aşyryp, il-halkyň arasynda öz abraýyny artdyrypdyr. Ýerli häkimler bilen hat alyşyp, ýakyn gatnaşykda bolmagy-da, onuň güýjüne güýç goşupdyr.

• Şazada Mustapanyň adyndan ýazylan galp hatlar

Şazada Mustapanyň tagta barýan ýolunda mazaly güýçlenmegi Hürrem soltany we Rüstem paşany başga-başga pyrryldaklara ýüz urdurypdyr. Rüstem paşa ilkinji nobatda şazadanyň şahsy

möhürini ogrynlykda nusgalap alýar. Yzyndanam onuň adyndan sefewileriň hökümdary Şa Tahmaspa hat ýazýar. Hatda özüniň tagta oturan ýagdaýynda Eýran şasy bilen dostlukly gatnaşyklary ýola goýjakdygy ýazylypdyr. Rüstem paşa biriniň üsti bilen bu haty Şazada Mustapadan ýollanan ýaly edip Eýrana ýollaýar. Eýran şasyndan gelen jogaby-da öz ugradan adamy getirendigi üçin aňsatlyk bilen ele salýar.

Şazada Mustapanyň daşyna ymykly kerep ören Rüstem paşa Eýran ýörişine çykanda şazada Mustapanyň üstünden maglumat toplapdyr. Ýönekeý halkyň we goşunyň şazada bolan çäksiz söýgüsini görüp, weziriň agzy uçuklaýar. Halkyň aglaba bölegi patyşanyň mazaly garrandygy üçin şazadanyň tagta geçmegini isläpdir. Gören zatlaryny adamyň kalbyna was-wasy saljak derejede gybat görnüşinde Soltan Süleýmana şugullan Rüstem paşa elindäki galp hatlary-da hökümdara berýär. Myş-myşlar we galp hatlar Kanunynyň pikirini üýgedip, öz oglunyň temegine kakmagyna şert döredipdir.

• Şazada Mustapanyň ölümi

Atylan töhmetler we ýaýran gep-gybatlar düşmeli ýerine düşýär. Soltan Süleýman Eýran ýörişini indiki ýyla goýup, Rüstem paşany paýtagta çagyryýar. Gelejek ýyl hut özi ýörişe çykyp, oňa Mustapanyňam gatnaşmagyny talap edýär. Kanuny Soltan Süleýman Akdepede çadyryny dikende, şazada hem oňa birküç kilometr aralykda çadyryny dikýär.

Kanuny çapar ýollap, şazadany huzuryna çagyryýar. Edil şol wagtam Mustapanyň çadyryna ujuna hat ýazylgy ok atylýar. Hatda kakasynyň ýanyna gitse, oňa ölüm garaşýandygy ýazylypdyr. Özüni aldawa saljak bolýandyrlar öýden şazada, ýüregine hiç hili şübhe getirmän, kakasynyň huzuryna barýar.

Soltanyň huzuryna çykan şazada sowuk-sala garşylansyndanam ýagdaýyň gowy däldigini aňsyryýar. Beren salamynyň alynmansoň, yzyna öwrülen badyna daşyny jellatlaryň gabamagy şazadany aklyna aýlaýar. Emma ýüp toýnukdan syrylypdy, indi giçdi. Şazada Mustapanyň edip biljek ýekeje zady bardy, olam – başyny orta goýup, gözüne gan inen jellatlaryň elinden göreşip

sypmakdy. Ol bir başyna ýedi jellady böwsüp, çadyrdan çykýaram. Emma Zal Mahmyt aganyň kement aýlap, şazadany büdretmegi we ýüpi boýnundan oramagy bilen Mustapa hut kakasynyň gözüniň alnynda amanadyny tabşyrýar. Onuň jesedi goşunyň gözüniň oduny almak üçin açyk meýdanda ep-esli wagtlap goýulýar. Soňra meýdi Bursa ugradylyp, Bursada jaýlanylýar. Şazadanyň ýedi ýaşlyja oglu-da, gelejekde mesele döredäýmesin diýen gorky bilen boglup öldürilýär.

• Şazada Mustapanyň ölüminden soňky wakalar

Soltan Süleýmanyň Hürrem soltandan bolan ogly şazada Jahangir enebaşga doganynyň başyna inen bu pajygaly ölüm habaryna döz gelip bilmän, kän wagt geçmänkä aradan çykýar. Şazada Mustapanyň ölümü ýanyçarlaryň we sypahylaryň arasynda ýiti nägilelik döremegine sebäp bolýar. Şonuň üçin Soltan Süleýman Rüstem paşany baş wezirlikden boşadyp, onuň ýerine şazadany goldaýan gatlakdan Gara Ahmet paşany oturtmaga mejbur bolýar. Şazada Mustapa ölmesine ölýär, emma asyl tolgunşyklar şondan soň başlapdyr. Şazadanyň adyny ulanyp birnäçe ýerde gozgalaň turýar. Taryhda bu gozgalaňlara Ýasama Mustapa gozgalaňlary (Düzmece Mustafa isyanlary) diýip at berildi. Aýratynam Rumelide ýüze çykan gozgalaň döwleti uzak wagtlap başagaýlyga salypdyr. Özüniň şazada Mustapadygyny aýdýan we azyndan onuň kimin garadangaýtmaz batyrlaryň biri münlerçe sypahyny daşyna jemlemegi başarypdyr. «Ýasama Mustapa» ele salnyp, Stambulda ölüm jezasyna höküm edilýär we onuň jesedi göz üçin halkyň geçýän ýerinde asylyp goýulýar.

Sergen DEMIRTAŞ. Taryhy makalalar